

2069.

A MAGYAROK OKNYOMOZÓ TÖRTÉNELME.

IRTA

MANGOLD LAJOS.

A KÖZÉPTANODÁK VIII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA.

AZ ÚJ TANTERV ALAPJÁN.

HARMADIK JAVITOTT KIADÁS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1896.

Kertves barátomnak,
Dr. Márki Sándor egyetemi tanárnak.

A szerző.

18917

JATE Egyetemi Könyvtár

J000140201

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Több ok birt engem e könyv megírására. Legyen szabad kiemelnem egynehányat. Legfőbb az, hogy még nem jelent meg olyan, a hazai történetet felölelő tankönyv, mely az új tanterv alapján készült volna. A másik, hogy az eddigieknél rövidebb tankönyvet akartam írni. Azon voltam továbbá, hogy könyvemben, szűk kerete daczára, rá lehessen ismerni az újabb kutatások nyomára. Végül, hogy ne nélkülözze a tankönyv a világ-történelmi háttért.

Ismeretes, hogy az új tanterv gyökeresen szakít a tananyagnak idáig szokásban volt beosztásával. E tekintetben némileg úttörő feladattal kellett megküzdenem, melynek megoldását megnehezíté ama körülmény is, hogy az utasítások nagyon is gazdálkodnak a szóval.

A kútfőkből többet tárgyaltam, mint a mennyit a tanterv előír. Ám válogasson a tanár.

Megjegyzem végül, hogy a kéziratban minden egyes fejezet élén az odaszóló kútfők és irodalom is idézve voltak. Mivel azonban e jegyzetek a könyv terjedelmét aránytalanul növesztették volna, azokat a kiadó-társulattal egyetértve, egyelőre elhagytam. E jegyzetes kiadást, mely főleg a tanárjelöltek igényeit fogja szemmel tartani, kiknek kalauzul szolgál majdan a kútfők megbeszélésében, máskorra halasztom.

Kívánom, hogy azon tanártársaim, kik könyvemet forgatni méltónak tartják, több sikert mutassanak fel vele, mint a régi tanterv alapján készült tankönyvekkel.

Budapest, 1883. június havában.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

E második kiadás az *elsőnél rövidebb*, a mennyiben minden mellőzhető részletet, így többi között az utasításokban fel nem sorolt kútfőknek legnagyobb részét kihagytam. Ellenben az utolsó fejezetet, a kritikusok szaván indulva, bővítettem. Az első kiadásba becsuszott hibákat, melyeknek előfordulta egy, a maga nemében úttörő munkánál némiképp menthető, kijavítottam. Egyes szakaszok csoportosítására és belső összefüggésére nézve is tettem újításokat, melyeknek előnyéről tapasztalat útján győződtem meg. — Végül minden egyes fejezet élére az odaszóló irodalmat csatoltam, a tanárnak kényelmére, az egyetemre készülő tanuló ifjuság hasznára. E repertorium szerkesztésénél csak a *fontosabb és újabb* irodalomra voltam tekintettel. Folyóiratokat illetőleg leginkább csak olyanokat idéztem, melyeket a vidéki intézetek is járhatnak. — Kívánom, hogy könyvemnek barátjai e második kiadást is szívesen fogadják és tanítás közben eredménynyel használják.

Budapest, 1886 november havában.

ELŐSZÓ A HARMADIK KIADÁSHOZ.

A harmadik kiadásban az utolsó évek folyamában megjelent irodalom eredményeit iparkodtam értékesíteni. A nagyobb terjedelem első sorban az irodalmi jegyzetek szaporodásában leli magyarázatát; itt-ott azonban a szöveget is bővítettem és kikerekítettem. Időszerű dolog oly időpontban, a midőn a hazai történet tanítását intenzivebbé akarják tenni.

Kedves kötelességet teljesítek, a midőn dr. *Thallóczy Lajos* kormánytanácsos úrnak Bécsben átengedett jegyzeteiért e helyen is kifejezem hálámat.

Budapest, 1895. június havában.

M. L.

Fő-segédművek: Szalay László, Magyarország története (5 kötet, 2. kiad.). — Horváth Mihály, A magyarok története (8 köt. 3. kiadás). — Folytatás: 25 év Magyarország történetéből 1823—1848. (3. kiadás 3 köt. 1886) és: A magyar szabadságharc története (3 köt.). — *Kerekyártó Árpád*, A magyar történet kézikönyve (7 köt.). — *Sayous-Molnár Antal*, A magyarok egyetemes története (franciából fordítva 2 kötet 2. kiad.). — *Szalay József*, A magyar nemzet története (2 köt.). II. kiad. *Baróti L.*-től (1894 sk.). — *Szilágyi Sándor*, A magyar nemzet története (Millenniumi történet). E nagyszabású munkából mostanig az I. köt. jelent meg és a II.-ből néhány füzet. — *Szilágyi Sándor*, Erdély története (2 köt.). — Külföldi művek közül: *Fessler-Klein*, Gesch. der Ungarn (2. kiad. 5 köt.). — *Krones*, Handbuch d. Geschichte Oesterreichs. 5 köt., hol a külföldi irodalom is megtalálható. Ugyanazon szerzőtől jelent meg: Grundriss der österr. Gesch. (4 füzet.). — *Huber Alfons*, Oesterr. Geschichte. (Mostanig 4. köt. 1608-ig). *Egyéb segéd munkák:* *Knauz*, Kortan. — *Kerekyártó Árpád*, Hazánk évlapjai és: Magyarország emléklapjai (1882).

ELSŐ SZAKASZ.

BEVEZETÉS.

1. a) Magyarország területén a magyarok bevándorlása előtt lakó népek. Régészeti maradványok.

Archäologiai Értesítő. Kiadja az akadémia (1869—1880. Régi folyam, I—XIV. köt. — 1881—1895. Új folyam I—XV.). — Archäologiai Közlemények (Akadémia. 13 köt.). — *Rómer Flóris* és *Henszlmann Imre*, Művészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. köt.: Óskori művészet (1869). — *Ipolyi Arnold*, Műtörténelmi Tanulmányok (2. kiadás). — *Pulszky Ferencz*, Az őstörténeti leletek hazánkban (1877). — *Jelécsik*, A préhistorikus telepek Magyarországon (Arch. Ért. (1877)). — *Lóczy L.*, A baráthegyi barlang (Természettud. Közl. 1877). — *Nyáry Albert*, Az aggteleki barlang mint őskori temető (1881). Ugyane barlangról I. *Téglás Gábor* cikkét a Budapesti Szemlében (1882). — *Ortway Tivadár* két akadémiai értekezése a kőszeközökről (1885). — *Majláth Béla*, Óskori lakók a Vág völgyben (Pulszky-Album 1886). — *Szenikláray*, Torontáli ősleletek a Tisza mentén (Délmagyarországi Régész. Egyl. Közl. 1877). — *Millecker*, Déli Magyarország őskori lelhelyei (Femesvár, 1891). — *Torma*, Erdélyi ősleletek (Századok 1880). — *Gooss*, Chronik archäol. Funde Siebenbürgens (1867). — *Téglás G.*, Leletek a préhistor. Dáciából (A. É. 1892).

Pulszky Ferencz, A rézkorszak Magyarországon (1883). — *Hampel J.*, A bronzkor emlékei Magyarországon (Arch. Ért. 1885). — *Unsed* műve: A magyarországi bronz-korról (Arch. Ért. 1883. decz.). — *Pulszky Ferencz*, A kelta uralom emlékei Magyarországon (Arch. Ért. 1885). — *Rónai Jácint*, Ős emberek haladása a fémek korában (Budapesti Szemle 1867). — *Sebestyén Gy.*, Az őskor története (Athenæum):

Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája (1876. 53. 1.). — *Fröhlich Róbert*, Az agathyrszek (Arch. Ert. 1883). — *Borovszky Samu*, A dákok (1883). — *Fröhlich R.*, A geták (Philol. Közl. 1886). A pannonok (u. o. 1880). Magyarország földrajza az ó-korban (Akad. Értesítő. 1894. 65.) és Magyarország területe a római hódítás előtt (A magy. nemzet történ. I. 1895.). — Végül ide szól számos megye és város monographiája. Pl. Miskolcz város története *Szendreitől* (I. köt.). Szabadka története *Iványi-től* (1886. I.). *Márki*, Arad város és Aradmegye monographiája I. *Lehoczky*, Archäol. adalékok. Beregmegye I. 1892. és Arch. Ert. 1893. *Ortway Tivadar*, Magyarország régi vízrajza (2 köt. akad.) is közli az őskori leletek jegyzékét.

Praehistorikus leletek.

Hazánk őslakóinak műveltségéről egyedül a talált eszközök, fegyverek és ékszer-félék által értesülünk. Fontosak e leletek, mivel az ember jóval előbb készítette szerszámaint és fegyvereit, mintsem nyelvét és hitregéit feljegyezte. A történelem előtti kor ezen egyedüli és épen ezért fontos maradványait, melyeket az ország különböző vidékein, nevezetesen kavicsgödörökben és nagyobb folyóink mentén találtak, a műveltség fokozatos haladásának kimutatása czéljából, minőség és tökélyfok szerint szoktuk osztályozni. *Kőkorszakot és fémkorszakot különböztünk meg.* Amaz ismét 1. őskori és 2. későbbi vagy csiszolt kőkorszakra oszlik; emez réz-, bronz- és vaskorszakra.

Korszakok felosztása.

1. Kőkorszak.

Az *őskori kőkorszak* idején az ember még a mammutb, a barlangi medve és más nagy ragadozók társaságában a barlangokat lakta, nálunk pl. az aggteleki, barát-hegyi (Györm.), abaligeti (Baranya) és több erdélyi barlangot, melyekben az ember csontjait a nevezett állatok csontjaival együtt találták; mellettök pedig ama durva kőbaltákat és kőfejszékét, melyek fegyverül szolgáltak.* — A *későbbi kőkorszakból* származó fegyverek már változatosabbak és czifrábbak. Hazánkban több ily kőkorszakbeli lelethely, temető és úgynevezett kagylóhéj-halom ismeretes, nevezetesen a Tisza és Duna mentén elterjedő alföldön, továbbá Pilin (Nógrád), Tószeg (Pest), Kicsind (Hont), Szihalom (Borsod) táján. Magyarad (Hont) vidékén található a legtöbb őskori szarvasagancsból készült szerszám egész Európában.

2. Rézkorszak.

A *rézkorszakról*, melynek nyoma csak nálunk és Irországbán észlelhető, a Mátra vidékén talált rézfokosok és kalapácsok tanuskodnak.

3. Bronz-korszak.

Tömerdek a *bronzkori leletek* száma. Köztük kardok (leggyakrabban liliomlevélalakú pengével, a markolat végén pedig csészével), török, csákányok, fokosok, buzogányfők, párták, mellkorongok, sarkantyúk, vésük, kések, sarlók; továbbá: kéz-, láb- és nyakpereczek, bronztekercsek, gyűrűk, fibulák (ruhakapsok), gombostűk, lószerszám részei stb. — Az őskori arany-

* Ezek közül különösen fontos a Miskolczon talált három kőszekerce. L. *Herman Ottó* cikkét az Arch. Ert. 1893.

és bronztárgyaknak legdúsabb lelethelye a nógrádmegyei Kis-Terenye, hol a bronzkorban kiváló öntő- és kohó-műhelynek kellett lennie. A bronzkorszakból valók még a víz fenekére vert czölöpépítmények is.*

A vaskorszak beköszöntése hazánkban már a történeti idő 4. Vaskorszak. keretébe esik.

Felmerül most ama kérdés, mely törzsek és népek laktak hazánkban a történelem előtti időben? — A legrégeb, bár nem egészen megbízható ethnographiai adatot Herodotosznál találjuk. Szerinte a Maris (= Maros) mentén agathyrsek laknak. Később, 1. Agathyrsek. macedoni Fülöp korában (Kr. e. 350) kelták fészkeltek be ma- 2. Kelták. gukat hazánkba. Főtörzseik közül a boiok a Fertő mellékeére húzódtak, míg a skordiskok a Dráva és Száva közti vidéket foglalták el. A kelták megjelenésével a vaskor veszi nálunk kezdetét. Tanuskodik erről a kelták vaspénze. Földműveléstől sem idegenkedtek, bányákat műveltek és városokban laktak. A legtöbb, utóbb a rómaiak révén ismeretessé lett város kelta eredetű.** Műveltségüket bizonyítják még a kelta sírokban talált leletek: pompás vaskardok, ezüstfibulák, aranyosdrony-karperecek («torques») és úgyn. szivárvány-táblák, első sorban a páratlan fokorui arany ékszer (Jász-Kún-Szolnok m.).

Julius Cäsar korában hazánk képe újból átalakul. 1. Er- Hazánk néprajzi képe Julius Cäsar idején Kr. előtt 50 kör. délyben Kr. el. 50. kör. a getákat találjuk, kikre a dák név örökölődik át, míg Erdély maga róluk a Dacia nevet nyeri. — Bur- 50 kör. vista nevű királyuk a Duna és Tisza közéről kiszorítja a keltá- 1. Dákok. kat, halála után azonban az ő birodalma is hanyatlik. 2. A Duna és Tisza közötti síkot a «jövemény jászok» (metanastæ jazyges) 2. Jazygok. szállják meg; merész lovasok és íjászok, kiknek testét többretű vászon fedi, melyet kívül pikkelyes, sima szarúdarabok borítanak. 3. Délnyugaton továbbra is fentartják magukat a kelta 3. Kelta törzsek. törzsek. 4. A nyugati Kárpát-felföldre a germán quádok tola- 3. Quádok. kodnak be.

1. b) Római uralom kora.

Fröhlich Róbert, eml. dolgozatai (A magyar nemzet t. I.). Kuzsinszky Bál, Pannonia és Dacia (u. o.). — Salamon Ferencz, A római hódítás Magyarországon (Budapesti Szemle 1877). U. az, Budapest története I. és II. köt. (eleje). — Mommsen, Römische Geschichte (V. köt. A provinciák. A készülöben levő IV. kötet Pannonia és Dacia meghódítását fogja tartalmazni). — Jung Jul., Römer und Romanen. (2. kiad.); U. az, Die Romanischen Landschaften és Fasten der Provinz Dacien (1894). —

* A mi tavainkban nem lehetett mostanáig ezek nyomát kimutatni. V. ö. Bella L., az Arch. Ért. 1890. 71. és 1893. 97.

** Igy Bononia (Bodon, ma Viddin), Singidunum (= Nándorfehérvár), Taurinum (= Zimony), Mursa (= Eszék), Aquincum (= Ó-Buda), Brigetio (= Ó-Szöny), Carnuntum (= Petronell), Savaria (= Szombathely). A Duna (= Danuvius), szintúgy a Garam (= Granua) és a Rába (= Ar. rabo), talán a Dunántúlnak (= Pannonia) neve hasonlóan kelta származású.

Torma, Az aquincumi színház (1881). — *Henszlmann* ugyanily című értekezése (Arch. Ért. 1881). — A Daciára vonatkozó irod. l. *Torma*, Repertorium ad litteraturam Daciae archæologicam et epigraphicam 1880. (Tartalmazza a Dáciáról megjelent összes irodalmat). — *Torma*, A Limes Dacicus felső része (Akad. ért. 1880). U. az, Dacia felosztása a rómaiak alatt (Erdélyi Muz. Egyl. Évkönyv II. köt.). — *Gooss* cikke az Archiv für siebenbürg. Landeskunde-ben. — *Hampel*, *Téglás G.* és *König Pál* értekezései, *Ortway* több rendbeli akad. értekezései. — *Téglás*, A római bányászat Dáciában (Orsz. rég. és embertani társ. Évkönyve 1886 és Századok 1893. 226. és 328. l.). — *Vécsey Tamás*, Római jogemlékek Magyarországon (Havi Szemle 1878). — *Ortway*, Római kőemlékek (Pulsky-album 1886). — *Kuncz*, Savaria monographiája (1880). — *König-Király P.*, Sarmizegetusa. (Dévai reáliskolai program. 1886). U. a., Traián császár dák háborúi (Századok 1888). A markomann háborúk (u. o. 1891). A sarmizegetus. mithreum (Arch. Közl. 1886). Sarmizegethusa (Monografia, Budapest 1891). Dacia provincia Augusti (2 köt. 1894). — *Cserni Béla*, Látogatás Apulumban (Gyulafehérv. gymn. progr. 1892). — *Millecker*, Déli Magyarország a rómaiak uralma alatt (Temesvár 1893). — *Cumont*, Textes et monuments figures, relatifs aux mystères de Mithra (Paris 1894). Hazánkban 8 mithreum állott (V. ö. Arch. Ért. 1894. 444.). — *Téglás*, Új feliratok a Vaskapunál (Akad. Ért. V. 21.). — *Neudeck*, A Traián tábla restaurálása (Arch. Ért. 1891). — *Gyárfás*, Pannonia őskeresztény emlékei (Budapest 1889). — *Récsey V.*, Pannonia mytholog. műemlékeinek átnézete (Észtergom 1894).

Rómaiak uralma
a) Pannonia.

Hódítás.

Kr. e. 16-ban megkezdődött immár a rómaiak uralmának kora hazánkban. *Kelták és rómaiak* ugyan az Alduna mentén már régebben érintkeztek a harcmezőn, hazánk rendszeres megtámadását azonban csak *Octavianus Augustus* kezdte meg, egyrészt, hogy a legiókat foglalkoztassa, másrészt, hogy világbirodalmának nyugati és keleti fele között szőrazföldi úton is teremtsen biztos összeköttetést. Ő ugyan még Actium előtt hadakozott a Száva mellékén lakó pannon törzsekkel és Siscia (Sziszek), meg Sirmium (Mitrovicz) megszállásával a Száva vidékét római fenhatóság alá helyezte. A pannonok azonban tovább forrongtak és a dalmatákkal kezdet fogva, ismételten felkeltek. Csak kemény harcok árán sikerült végre Augustus vezéreinek a Dunántúl déli részét Kr. e. 16. nagyjában leigáznii. Siscia, Sirmium és Poetovio (Pettau) lettek a rómaiak hatalmának támaszpontjai és a legiók táborhelyei. Ez idő szerint a rómaiak hatalma a Száva mellékéről legföljebb a Balaton vidékéig ért és maga Pannonia Dalmatiával és Moesiával még egy tartományt (*Illyricum*-ot) képezett. A teljes hódítás azonban nem késett. 15. Kr. e. szállotta meg Tiberius Rætiát, Vindeliáciát és Noricumot, Kr. u. 8. pedig a pannonok általános felkelésének vetett véget. *Vespasianus* alatt (71) kap a dunántúli vidék és a Dráva meg Száva közötti terület új elnevezést: *Pannonia*; Traiánus idején szállják meg a rómaiak a Duna egész vonalát Carnuntumtól (Petronell) kezdve Singidunum-ig (Belgrád). Ugyan ő osztja fel az új tartományt *Felső-* (Superior) és *Alsó-* (Inferior) *Pannoniára*. Amannak helytartója Carnuntumban székel, emezé Aquincumban (Ó-Buda). A két részt egy a Rábától a Szávaig és

a Verbász-összefolyásáig húzott vonal választotta el egymástól. — A Duna és Tisza között lakó barangoló barbár törzsekkel, melyek a műveltség iránt csekély fogékonyságot tanúsítottak és melyeknek tanyái jóravaló épületfát vagy követ sem szolgáltattak, a rómaiak nem igen törődtek.

A provinciának nevezetesen Duna-melléki határait számos sáncz és őrtorony védte. E maradványokból a Duna árja és a futóhomok bizonyára sokat eltemetett, más sánczok pedig, meglehet későbbi időkből valók,* de azért fenmaradtak pl. a «római sánczok» Bácskában, mely vonaltól egy másik ág Váczig húzódott.

A római kultúra magvai Pannoniában sem hullottak háládatlan földre. A keltáknak tanulékony és dolgos népe hamar szokta meg a rájuk nézve áldásos római uralmat és már a hódításnak teljes befejezése előtt terjedt közöttük a római nyelv, hit és szellem. Az úttörő legiók nyomain a gabonában, marhában és bőrben bővelkedő tartományt nyereszkedő római kereskedők és gyarmatosok lepték el, a legiók táborhelyeiből pedig idővel itt is, mint másutt, virágzó telepek alakultak. Ilyen táborból lett város péld.: *Aquincum* és *Brigetió* (Ó-Szöny).

A római municipiumok élén duumvirek állottak, mellettök, tanácsadó testület minőségében, a decuriók, kik ötévi szolgálat után a quinquennalis méltóságot elnyerték. Voltak közös tartománygyűléseik és vallásos ünnepeik, melyeken a tartomány bajait is megbeszélték és orvosolták. — Magasabb rangban állottak a coloniák, a milyenek Savaria (Szombathely), Poetovio és Mursa (Eszék) valának.

A rómaiak nálunk is derekasan megküzdöttek a természet mostohaóságával: lecsapolták a Balatont, irtani kezdték a Bakony rengetegeit s hozzá láttak katonai töltésutak, továbbá hidak és hidfők építéséhez, valamint mocsarak kiszáritásához. Több helyen iskolákat alapítottak, másutt meg arany- és ezüst-, továbbá gyapot-gyárakat, Aquincumban pajzsgyárt, Sisciában főpénzverdét létesítettek. A kényelemről és szórakozásról a Pannoniába is gyorsan elható római divat sok fajtája gondoskodott. A napjainkban felfedezett aquincumi és savariai színház, az ó-budai, kis-igmándi, balatonfüredi és varasd-telepizsi fürdőhelyek, a Probus császár legiói által ültetett szerémi szőlőkertek és nyaralók kényelmes szórakozásul kínálkoztak. Vízvezetékek romjai, sírfeliratok, feliratos téglák, egyes szobrok, a polgárdi ezüsttripus (Fejérm.) és más leletek sejtetik velünk azt a virágzást, melyet Pannonia a Kr. utáni 2. és 3. században mutatott. A vallás terén a pogány istenek tarka-barka hadával találkozunk (így Mitrász keleti napistennel is), de a Kr. u. 2. és 3.

Határok és sáncz-maradványok.

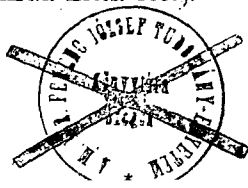
Pannonia műveltsége.

Városok.

Városi hatóságok.

Művelődési kép.

* Éz Fröhlich nézete (Arch. Ertes. 1887).

század folyamán Pannoniában a keresztény tanok is találtak már hívőkre.

b) Dacia.

Traian hadjárata
Kr. u. 101—107.

A dákok és a rómaiak között Kr. u. 65. óta újabb ellenségeskedés vette kezdetét, a midőn *Decebal*, dák főnök Domitianus császár legióit ismételten csúfosan megverte. Ennek megtorlása, nemkülönbén a határ biztosítása végett indította meg *Traianus császár* nagy hadjáratát *Decebal* ellen. Átkelvén a Turn-Severin mellett épült Duna-hidon, *Decebal*t döntőleg meggyőzte, ki honfiai bánatában öngyilkossá lett, és ekkor egész Dácia a rómaiak kezébe került. Az új, sokféle római tartományból összekerült gyarmatosok a háború folytán lakatlan tartományt csakhamar újból felvirágoztatták, a régi főváros, Sarmizegetusa helyén pedig *Ulpia Traiana* épült (a mai Várhely határában). Dácia anyagi jólétéről tanuskodik, hogy számos czéhtestülettel találkozunk. A társadalmi élet terén klubok említendők, melyekben a modern betegsegélyző és temetkező egyesületek mintáira ismerünk. A verespataki és zalatnai aranybányák felügyeletével megbízott hivatalnokok pedig társas estélyeket és közlakomákat rendeztek. A forró nyarat az előkelő világ Mehadiában, Buziáson, a tordai vagy a székelyudvarhelyi fürdőben töltötte.

A mi különben a számban igen megfogyott dákokat illeti, azokat a rómaiak mint vitéz fajt később is megbecsülték segédhadaik sorában, meghagyván nemzeti fegyverüket, hadi jelvényüket (a sárkányt) és jelszavukat. Neveik latin alakban jelennek meg a feliratokban.

1. c) Népvándorlás kora.

Nagy Géza, Magyarország története a népvándorlás korában (A m. nemz. t. I.). *Salamon Ferencz*, A rómaiáság elenyészte Pannoniában (Századok 1881). U. az, Budapest története II. 21. (A népvándorlás kora.) — *Aquincum* legutolsó említéséről lásd *Fröhlich Róbert* cikkét (Phil. Közl. 1882. 141. l.). — *Salamon F.*, A hunok és avarok Pannoniában (Száz. 1882). — *Thierry Amadé*, Attila, fainak és utódainak története. Magyarra fordította *Szabó Károly*. U. az, Attila-mondák. — *Ballagi Aladár*, Attila (bibliografia). Nyelvtudom. Közlem. II. 1892. — *Wlislócki*, Attila három ó-germán eposzban (Philol. Közl. 1883). — *Heinrich G.*, Etzelburg és a magyar-hun monda (1882. Akad. értek.). — *Szabó Károly*, Etel-laka (Kis tört. dolgoz. I. 61.). — *Salamon F.*, Hol volt Attila főszállása? (Száz. 1881). — *Hampel*, A nagy-szentmiklósi lelet (Arch. Ért. 1884). — *Csetneki*, A hunok, avarok és kúnok (Budap. Szemle 1881. 23. köt.). — *Salamon*, Alsó-Pannónia a góth és longobard megszállás alatt (Száz. 1882). — *Borovszky*, A longobardok vándorlása (Száz. 1885). — *Pulszky Ferencz*, A magyarországi avar leletekről (Akad. ért. 1874). — *Iványi*, Vannak-e Mosonmegyében avar maradványok? (Orsz. rég. és embertantárs. évkönyve, 1886.). — *Sólyom-Fekete*, Avar maradványok Ausztriában (Akad. értek.). — *Lipp Vilmos*, A keszthelyi dobogói sírmező (1884). U. az, A keszthelyi sírmezők. — *Wosinsky*, A lengyeli sírmezők (1890—91). — *Pulszky F.*, A népvándorlás korának emlékei (2 füz.). — A herpályi pajzsdudor (*Reinach* czikke: Arch. Ért. 1894. 395. l.). — Legfontosabb *Hampel József* műve: A régibb középkor emlékei Magyarországon (I. köt. 1894). E műben tárgyalja a nagy-szentmiklósi aranyleletet is, másképp «Attila kincsét».

A római kulturvilágnak a népvándorlás vetett véget, melynek Nép-vándorlás. árját sem az említett pannoniai, sem a Dácia védelmére emelt óriási határsánczok (limes dacicus) nem tudták feltartóztatni. De míg nyugati Európa többi tartományaiban egy-egy barbár népnek letelepedése a római kulturát csak megszakítá, addig ez Pannonia- és Dáciában, mely országútja lett majdnem valamennyi barbár népnek, teljesen elpusztult. Dáciából maga Aurelianus császár rendelte vissza a legiókat Mősiába (275), Pannonia pedig III. Valentinianus idejében († 455) került a barbárok kezébe. A pusztulás részleteit homály fedi, melyet csak a hagyomány igyekszik mondákkal felderíteni. Pannonia egyébiránt nem egyszerre bukott el, mint Dácia. Az V. század elején írt hivatalos *Notitia dignitatum* még felsorolja az Aquincumban és a pannoniai erődökben elhelyezett őrségeket. Ezek a határon épült kastélyok azonban nem bírták megakadályozni azt, hogy a barbár hordák a határvonal nem védett pontjain be ne törjenek a provinciába és ezt ki ne rabolják. — *Dáciát előbb a nyugati góthok szállották meg, kik mögött a hunok* raja tűnik fel a látóhatáron. Mihelyt Kr. u. 400 körül a nyugati góthok Alarich alatt Itáliába vonulnak, Dácia a hunok hatalmába került.

A hunok nemzetiségéről nyelvészeink nem értenek egyet. Hunok. Némelyek (Budenz, Hunfalvy Pál) szerint a hunok nemzetiségéről semmit sem tudhatunk, hiányozván az egyedüli bizonyító eszköz, a nyelv. Mások (Vámbéry) más faj-jellegek után ítélve, a hunokat a török-tatár családhoz számítják. Testvérmemzetről, avagy atyafiságról azonban közöttük és a mi őseink között nem lehet szó, még akkor sem, ha a hun-magyar mondanakör hazai Hun-magyar mondanakör. termék volna; pedig nem az, hanem külföldi, német eredetű monda.*

* A hun-magyar rokonságról és a hun-magyar mondaról nagy irodalom keletkezett. A rokonság mellett szól először az 1818-ban kiadott «Székely Krónika» s e nézetet védelmezte haláláig Szabó Károly. Ide szóló cikkei: Új Magyar Muzeum (1854) és Kisebb történ. művei (II. 1.). Királyi telepítvényesek-e a székelyek? (1879). Továbbá értekezései a Századok-ban 1879. 342. és 1883. évfolyamában és: A székely nemzeti névről (Századok, 1880. 404.). — A rokonság és mondanakör hitelességét kétségbe vonta első sorban: Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája (293. 1.); A székelyek (1880. és Századok 1881. 99. 1.); A székely kérdéshez (1881). Egyéb említendő cikkek: Nagy Sándor, A székelyek scythia-hun eredetisége (1880). Balassa F., A székelyek alapszerződése (Akad. ért. 1873), Galgóczy Károly, A székely kérdés (Akad. ért. 1874). A székely kérdés (névtelen szerzőtől: Havi Szemle, 1880). Riedl Frigyes, A magyar hunmondák (Budap. Szemle, 1881. 57. sz., hol Gyulai Pál is elmondja nézetét). Heinrich Gusztáv, Etzelburg és a magyar-hun monda (Akad. értekezések, 1882). Vámbéry, A magyarok eredete (178. 1.) és A hunok és avarok nemzetisége (Akad. 1881). Petz Gedeon, A magyar-hun monda (1885 és 1892). Nagy Sándor, Adalékok a székely kérdéshez (1886). Erdélyi Pál, A hun-mondák (Irod. Közlem. 1891). Hunfalvy Pál, A magy. nemzeti krónikák (Századok 1890). Pauler Gyula (Hadtört. Közlem. 1888. 509. és A m. nemz. tört.) a székelyekben

Az írók eltérő adatai.

A hunokról és nevezetesen azok királyáról, Attiláról elütő képet hagytak ránk e korszak írói. *Ammianus Marcellinus* és még inkább *Jordanis* a legfeketébb színekben rajzolják ijesztő felléptüket, míg *Priskos rhetor*, a byzanci követ, ki Attilát táborhelyén fölkereste, vendégszerető, bár szigorú házigazdának képében tünteti fel királyukat. Mindkét rajz igaz lehet, csak hogy ama jelentés a harczmezőn megjelenő hunt ábrázolja, a másik a béke idején pihenő hunt. — A mi a hunok hódításait illeti, tudjuk, hogy 375 táján megrohanván keleti Európát, a Don és Duna közötti népeket sorra leigázták. Főnökeik azóta majd a keleti-, majd a nyugat-római határt pusztították, olykor meg évdíj fejében néhány évre pihenőt tartottak. A hunok zöme főként a Duna és Tisza közötti síkon tanyázott; Attilának igénytelen fejedelmi sátra szintén valahol az Alföldön, talán Szeged táján állott. Ezen Attila alatt, ki szívós erélye és ravaszsága által tünt ki, érte el a hun nép hatalmának tetőpontját. Mind a mellett a hun birodalom csak conföderatio volt, mely egységes állam elnevezésére nem tarthat igényt. Attila, még pedig ő először — megkísérté ugyan hazánkban és keleti Európában egy hun «államot» alapítani, de csekély eredménnyel. De így is beérhette hírével és hatalmával. A «világ ostora» főhadiszállásából majd a keleti, majd a nyugati római birodalmat ijesztgette. A 451-iki galliai hadjáraton azonban a catalauni mezőkön meg kellett hátrálnia a római Aëtius és nyugati góth segédhadai elől, mire 452-ben Itália látogatására indult. Ez alkalommal I. Nagy Leó pápa birta őt visszavonulásra. A következő télen Attila, Ildikóval (Chriembild) tartott menyegzője éjjelén meghalt. Birodalma az naptól fogva bomlásnak indult s fiai a felszabaduló germán népek ellenében halálküzdőlemben veszték el. — A kétszáz éves hun uralom emlékét egyedül a herpályi pajzs (Bihar) és a Nagy-Sz.-Miklós táján (Torontál) talált megmérhetetlen becsű aranyelet, «Attila kincse» örzi (mely meglehet azonban, góth származású). Említendő még, hogy hazai íróink sokáig azt tartották, hogy a *székelyek* az Erdély bércei közé menekült hun rajoknak maradékai; azonban a «Székely krónika» és a hagyomány ideszóló adatai merő mondáknak bizonyultak be. A hun birodalom úgy szólván nyom nélkül veszett el.

Attila 434—453.

451. hadjárat.

452. hadjárat.

Attila halála 453.

A hun birodalom felbomlik.

Gepidák.

Góthok.

Herulok.

Rugiaiak.

Az egykori Dácia immár a *gepidák*, Pannonia és Mösia a *keleti góthok* hatalmába jutott. Együttal az eltűnt jazzygok helyeit a *herulok*, a quádok földjét a *rugiaiak* szállták meg. Miután pedig a *keleti góthok* Nagy Theodorik alatt Odovakar megbuktatására *Itáliába távoztak*, a *gepidák* foglalták el Pannoniát (526),

a kabarok utódait látja. *Réthy L.* A székelyek és a honfoglalás (Ethnographia 1890. I.). *Nagy Géza*, A székelyek és pannoniai magyarok (u. o. I. évf.). *Tagányi* (u. o.) bessenyőknek tartja őket. *Huszka J.* (Ornamentikai tanulmányok a régi magyarokról. Századok, 1892.) kabaroknak.

kiket i-mét 566-ban az Alduna felől érkező *avarok* és a már előbb Csehországból érkezett *longobardok* szövetsége tett tönkre. A győzők osztozkodtak: a longobardok a Dunától nyugatra, az avarok onnan keletre telepedtek le. Az előbbieken azonban, Alboin alatt már 568-ban szintén a verőfényes Itáliába indultak és ekkor a hunok egykori országának java részét az avarok foglalták el.

Avarok és longobardok.

Avar uralom 568—803.

Az *avarok* valószínűen a török-tatár népcsalád egy ágát képezték. Testalkatuk és megjelenésük a hunokéra emlékeztetett. *Baján* (= Gazdag) khagánjuk alatt örökös veszedelmei valának a keletrómai császárságnak. Bajánnak 602-ben bekövetkezett halála után ügyük egyre hanyatlott. Szláv alattvalóik, kiknek észrevehetően, suttomban történt beköltözése a történelem fel nem jegyezte, idővel elszakadtak és tovább vándoroltak dél felé. Így a *horvátok* és *szerbek* ősei is, kik a Száván túli vidékekre furakodtak be, hol őket Heraklius bizanczi császár kénytelenség-ből megtűrte. *Nagy Károly* mérte az avarokra a halálos csapást (803), elfoglalván országukat és gyűrüalakú kerítéseiket, a hová rablott kincseiket rejtteni szokták. A Kunágota (Csanádban), Szt.-Endre, Ozora és Keszthely táján talált avar leleteket muzeumaink őrzik. (Közöttük legjellemzőbb az aranykeretbe foglalt granátkő-ékszer és a Sz.-Endrénél talált legrégebb kengyelvas. A gyapjukelméből való ruha helyébe az avarkorban a bőrből készült ruha lép, a fibula helyébe a csat.)

Szlávok beköltözése.

Nagy Károly véget vet az avar uralomnak 803.

Avar leletek.

A háború folyamában az avar nép nagyon megfogyott. A túlélők felvették a keresztiséget és a khagánnal együtt adót fizettek a frankoknak, kiknek uralmát a Duna határolta, le egész Nándor-Fehérvárig, hol az a bolgárok földjével érintkezett. A dunántúli és az észak-nyugati felvidéken lakó morva szlávok hasonlóan a frank uralom fenhatósága alá kerültek.

Frank uralom 803—896.

Végül megjegyzendő, hogy a római kultúra csak az avar-szláv kor idején pusztult el teljesen. Ekkor kezdték Pannoniában és Dáciaiban egyaránt elfelejteni a latin hely- és folyóneveket, melyeknek helyébe a szláv nevek léptek. (Ezeket l. a 23. lapon).

A római kultúra az avar-szláv korszak alatt pusztult végkép.

2. A magyarok őstörténete. (Nyelvök, Törzs- és hadi intézményeik.)

Nyelvrokonság. Az ugor- finn theoria úttörői *Fogelius* († 1776. Száz. 1892. 79. l.) és *Comenius*; újabban *Budenz*. (Finn nyelvtan, Magyar- ugor összehasonlító szótár. Számos értekezés a «Nyelvtudom. Közlemények»-ben.) — *Hunfalvy Pál*, Magyarország Etnographiája (103. l.). U. az, A magyarok eredete (Budapesti Szemle, 1864). Számos akadémiai értekezés. — *Barna Ferdinánd* több rendbeli akadémiai értekezése, többi között: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? (1883.) — Ifj. *Szimyei József*, A magyar nyelv eredete (1883). U. az, A magyar nyelv rokonai (1883). — *Simonyi Zs.*, A magyar nyelv (2. köt. 1889—1890). — *b*) A török theoria mellett: *Vámbéry Armin*, A magyarok eredete (1882). A török faj (1885. 73. l.). A magyarság keletkezése (Akad. Ért. V. 1894. 322.) és legújabban: A magyarság keletkezése és gyarapo-

dása (Budapest, 1895.). Számos akadémiai értekezés (A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvtudomány, 1883.; 1884.). *A magyar szó jelentésére vonatkozó nézeteket* l. egybegyűjtve *Patrübányi* cikkében: A magyar név eredete (Philol. Közl. 1883. 953. l.). — V. ö. *Nagy Géza* cikket (Ethnogr. 1890. 2—4. füz.). — *Óshaza és vándorlás kora*. Gróf *Kuini Géza* latin munkája (2 köt.). L. alább a 26. lapon. — *Nagy Géza*, Magyarország tört. a népvándorlás korában (A m. nemzet t. I.). U. az, A skytha kérdés (Ethnogr. 1894.). *Munkácsi* cikke *Tomaschek* nyomán (u. ott). A *Thomssen* által megfejtett szibíriai feliratokról l. *Simonyi Zs.* cikket (Akad. Ertes. 1894.). — *Nagy Gyula*, A magyar nemzetiségekről (Századok, 1870). — *Botka Tivadar*, A magyarok útjáról az Uraltól Lebediába (Századok, 1884). U. az, Millennium (Száz. 1878. és 1881). — *Pauler Gyula*, Lebedias, Etelköz, Millennium (Száz. 1880). U. az, A magyarok megtelepedéséről (Századok, 1877). U. az, Még egy szó a Millenniumról (Századok, 1881). — *Botka*, A magyar ezredéves jubileumhoz (Száz. 1881). — Az akadémia történeti bizottságának jelentése a Millenniumról (Századok, 1883. — *Pauler Gyula*, A Millennium (Budap. Szemle, 1883. 33. köt.). U. az, A Millennium ügyében (Budap. Szemle, 1883. 35. köt.). *Salamon F.*, A kútfőkritika és a Millennium (u. ott 1883. 36. köt.). U. az, Az akadémia és a Millennium (u. ott 1884. 38. köt.). — *Göndöcs Benedek*, Pusztaszer és a Millennium (1883). — *Csuday Jenő*, A honfoglalás éve (1884). — *Szabó K.* A bolgár háború (Kis történ. művei I. 99). — *Jirecek*, Gesch. der Bulgaren. — *Szalay L. I. 1.*, *Horváth M. I. 24. 34.*, *Fessler-Klein I. 31. 1.* *Hunfalvy*, Ethnographia. — *Csopey-Grot* cikke (Budap. Szemle, 1884) és *Szamota J.* cikke (Száz., 1892). **Művelődési viszonyok.** *Kerekygártó Árpád*, A műveltség fejlődése Magyarországon (1881). — *Horváth Mihály*, Párhuzam az Európába költöző magyar nemzet és az akkori Európa között (Kis. munk. I. 1.). — *Frankl*, A magyar nemzet műveltségének vázlata (1861). — *Ormós Zsigmond*, Árpádkori művelődésünk (I. 2. kiadás 1883). — *Borovszky*, A honfoglalás történ. (1893). — *Salamon F.*, A magyar hadi történethez a vezérek korában (1876). V. azonban össze *Kápolnai P. J.* bírálatát a Ludovika-akad. Közönyében. — *Ipolyi Arnold*, Magyar Mythologia (1854). — *Csengeri Antal*, Az altaji népek vallása (Történ. Tanulmányok I.). — *Kállay*, A pogány magyarok vallása (1861). — *Hunfalvy Pál*, Ethnographia (239. l.). — U. az, Ukko pohara (Akad. értek. 1879). — *Szabó K.*, A magyarok ősvallásáról (Kis t. dolg. I.). — *Barna Ferd.* több rendbeli akadémiai értekezései, különösen: Ősvallásunk főistenei (1871), és Ősvallásunk kisebb isteni lényei (1881). — A Wotjákok vallása. — *György Aladár*, A vasorrú bába (Koszorú, 1881). — *Kozma Ferencz*, Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben (1882. Akad.). — *Kandra Kabos* cikke a Kathol. Szemlében (1894. 13. és 193. l.). — *Czékus*, Szerződés Ukko poharára vonatkozólag (Történ. Tár 1894. 379. l.). — *Nagy Géza*, Leányrablás nyomai (Ethnogr. 1894. 4 füz.). — *Nagy Géza*, A magy. fegyverei a középkorban (Arch. Ert. 1890—92). — *Pulszky Ferencz*, A régi magyarok fegyvere és öltözete (Hadt. Közl. 1390). *Hazay Samu*, A X. századbéli magy. hadügyről (u. ott 1888). *Thury J.*, A régi magyar és török hadviselés (u. ott 1888) és *Kápolnai J. L.*, Az ősmagyar kardok és sisakok (Arch. Ert. 1880). — *Oseink ruházatáról* *Boncz Ódön* írt utoljára (Archäol. Ertesítő, 1885), hol a régibb irodalom is megtalálható. — *Érdy*, Pogány leletek (Régi-ségtani közlemények, 1828). — *Lenhossék*, A szeged-óthalmi ásások eredménye (1884).

Mielőtt a magyar népet elkisérnök Magyarország rónaságaira, ki kell jelölünk a nemzet helyét a fajok és nyelvek sorában, fel kell keresnünk tartózkodásának első helyeit, követnünk régibb költőzkodését.

A magyar-hun monda nyomán induló krónikáink, nevezetesen Kézai és Thúróczi szerint, a magyarok és hunok Nimród két fiától származtak, Hunor- és Magortól. Elszaporodván a testvérnemzet, Scythiában új hazát alkottak, melyet a Névtelen Jegyző Dentumogeriának (Dent Magyarország) nevez. Ezen ország állítólag 108 tartományra oszlott, ennyi lévén a hun s magyar nemzetségnek száma is. Volt pedig Dentumogeriának három része: Baskardia, Dentia és Mogeria; határát északon a Togata által öntözött Joria ország képezte.

A hagyomány jelentése.

Lássuk, mit mond ehhez az összehasonlító nyelvtudomány!

Az összehasonlító nyelvészet felelete.

Szerinte a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsaládnak egyik ága és a magyar nép kezdetleges fejlődését a finn-ugor törzsek szomszédságában és azok társaságában töltötte.

Bizonyítják ezt a finn-ugor népek és a magyarok közös sajtáságai és közös nyelve. A nyelvtudomány ugyanis kimutatja, hogy a magyar, ugor és a finn nyelvben közösek a test részeit, a hetes számrendszer elemeit, a természeti és erkölcsi élet számos elnevezéseit, a családi élet körébe tartozó és a külső természeti tárgyakat, a növény és állatvilágot, a puszta életmódot, az időjárást megjelölő szók.* Maga ezen szó: «magyar» is valószínűleg azonos ezen vogul szóval: maker, mely annyit jelent, mint «a föld gyermeke» vagy «a föld fia».** — E közös nyelvünkben után itélve, *őseink életmódja* olyan lehetett, a milyen a Régi életmód. mai halász- és vadász törzseké. Nem állottak a társadalmi fejlődés legalsó lépcsőjén, mint ezt a ház, falu, fonás, szövés és kötés nevei is bizonyítják. A házi állatok sorából pedig már akkoriban ismerték az ebet és a lovat.

1. Nyelvi rokonság.

Faji jelleg.

De a nyelv egymagában még nem deríti fel egy nemzetnek eredetét: tekintetbe kell venni azonfelül a *nép fajok embertani tulajdonságait*. Ezeket azonban ma már nem lehet kimutatni, bár kétségtelen és egykorú írók és krónikák feljegyezték, hogy ily tipikus nemzeti jellegekkel a régi magyarok is bírtak. Ma azonban ezek sokszoros összevegyülés folytán annyira elmosódtak, hogy a magyarokat külsejük után itélve, az indogermán fajhoz kell számítani.

Idővel a *finn-ugor család elvált* a közös bölcsőtől. *Először is a finnek* búcsúztak el, kik különben a róluk elnevezett fél-

A finn-ugor népek elválása.

* Ilyen szók: fő, szem, fül, fog, száj, nyelv, kéz, szív; — a számnevek; — lélek, ész, hallani, látni, enni, inni, ölni, fázni; — atya, anya, gyerek, fiú, leány, ipa, vő, meny; — ház, úr, tolvaj, kert, nyíl, had, löni, kés, vágni, háló, fanni, len, szőni; — víz, tűz, kő, hegy, felhő, füst, tél, ősz, tavasz, tó, jó (= folyó), est, hó (= hold), arany, ón, fű, ló, eb, egér, lúd, hal, sör.

** Vámbéry «Őshagyomány és nemzeti hiúság» című akadémiai értekezésében úgy vélekedik, hogy a «Magyar» szó annyit tett, mint «uralkodó, parancsoló». Nagy Géza (Etnogr. I. 1890) megmarad a fentebb említett magyarzat mellett.

szigeten mai napig derekasan összetartanak. Az ugor népek ellenben jobban szétszóródtak. *A magyarok elszakadván osztják és vogul rokonaitól, délibb tájakra vonultak, hol valamely török (perzsa?) eredetű népnek lettek szomszédjai.* E török néptől tanulták el őseink a földművelés mesterségét, a gabona-neműek, termények és néhány gyümölcs elnevezését, nemkülönben a házieszközök és ruházat egy részére és a szellemi és hit-beli életre vonatkozó szavaikat.¹ Mint ugor-török keverék nép lép azután ki a történet színpadjára, de nemzeti voltát és egy-ségét ez nem alterálta.

Török hatás kora

2. Őshaza.

A második kérdés: ki lehet-e mutatni nemzetünk őshazá-ját? Erre igennel felelhetünk. A finn-ugor népek bölcsőjét az Ural mindkét lejtőjén találjuk, vagyis egyfelől a Pecsora, Kama és Felső-Volga, másfelől az Ob, Alsó-Irtis és Felső-Jaik (= Ural) folyók mellékein. E vidéken kell tehát a magyarok őshazáját, «Nagy-Magyarországot» is keresnünk, még pedig e területnek *déli tájékain*, mivel a magyar «tenger» nem közös szó a többi ugor nyelvvel. A Kama és Ural közötti vidéken («Nagy-Magyar-orország») vissza is maradtak magyarok, a kiket II. Endre kir. korában négy domonkosrendű hittérítő, köztük *Julián barát*,² továbbá *Plan Carpin* utazó csakugyan megtalált; *Rubriquis* utazó és *Herberstein* követ hasonlóan hallottak e volgántúli, ősi hazáról. — E visszamaradt ugor-törzseket részben már a mongol néparadat elsöpörte; hová lettek, nem tudni.³

Az őshazából elindult magyarok a rendes hadi úton és kapun, az Ural és a Kaspi tó között délnyugatnak vonulva, a Volgától délre, a Kaukazustól pedig északra elterülő sikon telepedtek le egy időre, a hol még ma is megvannak egy «Magyar» nevű város romjai. Innen *Lebedias*-ba (tán annyi mint «mező-ség») költözködtek. E *Lebedias* a Dontól keletre, Cherson város és a krimi félszigettől északra fekvő lapályon terült el. Rövid, állítólag csak három évre terjedt tartózkodás után *Lebedias*ból a bessenyők szorították ki őket. Fölszedvén tehát sátorfaikat, két részre szakadtak: egyik visszament a Kaukazus lejtőjére, a más-ik egy *Etelköz* («*Atelkuzu*» = *vízköz*) nevű tájakra vonult,

Lebedias.

Etelköz.

¹ Török eredetű szavak: alma, árpa buza, borsó, tarló, sarló, gyümölcs; balta, bicsak, buzogány, tengely, tükör, tömlő, gyűrű, kalpag; bájol, bővöl, böles, ördög, írni, isten.

² *Vámbéry* ugyan kétségbe vonta ezen utazásnak hitelességét. L. *Pauler Gyula*, A magyar nemzet története, II. 656—57.

³ Újabbban *Körösi Csoma Sándor* (+ 1842. Tübetben), *Reguly* és *Jerney* fáradoztak ős hazánk felfedezése körül. L. *Körösi Csoma S.* összegyűjtött munkáit. Kiadta *Duka* (1886). *Reguly Antal*, *Vogul föld és nép*. Kiadta *Hunfalvy Pál* (1864). *Jerney*, *Utazás Keleten*. Kiadta *Hunfalvy Pál* (1851). *Aspelin* svéd nyelvész utazása az altáji népek őshazájában. *Ism. Barna Ferd.* (Havi Szemle, 1878). Újabbban *Munkácsy Bernát* és *Pápay Károly* kutattak a vogulok és osztjákok földjén. 1895-ben pedig gróf *Zichy Jenő* vezérlete alatt járt egy expedíció keleten.

mely Etelköz valószínűen a Pruth és Bug közötti vidéken terült el (a mai Moldova, Besarabia és déli Oroszország egy része.) Engedjük őket itt kissé pihenni és kutassuk ezalatt, mikép fogadta őket a művelt világ.

Mivel az akkori nyugateurópai írók az aldunai és keleti Európáról alig tudtak valamit, a *keletrómai írókhoz* kell fordulnunk. Az első biztos tudósítás őseinkről 836-ból való. Leo Grammatikus ez évben azt írja, hogy a bolgárok a magyarokat segélyül hívták szökni akaró foglyaik ellen. A másik adatot sz. Cyrill térítő legendája szolgáltatja (860 körül), mely szerint a szlávok nagy apostola a kazarok zsidó hitre áttért khagánjának megterítésére indulván, Cherson táján a magyarok közé került, kik a szent férfit nagy zsbajjal fogadták, de azután bántatlanul tovább engedték. — 862-ből való a 3. jelentés, egyúttal az első hír egy nyugateurópai írótól. *Hinkmar*, a rheimsi érsek és frank államférfi írja, hogy Német Lajos országának régi elleneihez, a normannokhoz egy új, az «ungrok» népe járult. (Ez annak bizonyítéka, hogy a magyarok még Lebediasban való tartózkodásuk idején indítottak útnak egyes portyázó csapatokat a rettegő Nyugat ellen.) A század végén *Ibn Rosteh arab író* * közli az első bővebb jelentést, alkalmasint már Etelközre vonatkozólag, mely szerint a magyarok («mazsgár») «turk» fajbeliek; fejedelmük 20.000 lovassal indul csatába és «Kende»-nek nevezi magát. (Ez méltóságának neve; tulajdonneve «Dsile»). Sátrakban laknak, helyről-helyre költözvén a legelőnek bőségéhez képest. Sok a gabonatermő földjük. Vallásuk bálványimádás. Uralkodnak a szomszéd szlávokon, kikre súlyos adót vetnek és kiket a Fekete-tengernek Karch nevű kikötőjében adnak el a görög kereskedőknek rabszolgául; foglyaikért bársonyt, tarka szőnyeget és egyéb nyervén cserébe. — További, hasonló adatokat közöl a perzsa *Gerdezi*.**

Még két fontos jelentésünk van. Az egyik Leo császár Taktikája, mely könyv a magyarok harezmodoráról szól. (Lásd alább a 19. old.) A másikat talán maga Biborban született Konstantinos császár írta. Címe: «*A birodalom kormányzásáról*», mely mű hivatalos használatra írt nagybecsű föld- és néprajz a keletrómai birodalom ellenségeiről és szomszédjairól. A magyarokról («turkok») azt mondja, hogy Lebediasban laknak, hét törzsre oszlanak ugyanannyi főnök («Archon») alatt, (kit szláv szóval jelöl: vojvoda); hogy három évig a kozárok

* *Hunfalvy*, Ethnographia 199. l. *Györöki (Edelspacher) Antal* két értekezése a Századokban (1871. és 1877. évf.). Előbb *Ibn Dasta* (Dusta)-nak nevezték ezt az arab író. Gróf *Kuün Géza* kimutatta azonban (Akad. Értes. 1893. 176.) a helyesebb névalakot.

** Jelentését l. gr. *Kuün G.* tette közzé (Akad. Értes. 1894).

Fejedelem-választás.

társai valának békében és háborúban; de miután táborukból a kozárok által legyőzött bessenyők őket kiűzték, egyik felök Persis felé költözött vissza, a másik pedig Atelkuzuba ment lakni. Elmondja továbbá, hogy a magyarok Etelközben a kozár khagán biztatására s kozár szokás szerint *fejedelmet választottak, Álmos fiának, Árpádnak személyében*, hogy az egységesebb vezérlés erejüket nevelje. — Felhossa még a hét törzs nevét, a Nyék, Megyer, Kürt-gyarmat, Tarján, Jenő, Kar és Kaz nevet. Említi végül a három főméltóságot és vezérlő férfiút: 1. a «nagy fejedelmet», ki a 7 főnök közül a legtekintélyesebb (nevét nem közli); 2. a *gylast* vagy *gylat*, (azonos Ibn Rosteh-nek *dsile-jével*;) személyt jelent és nem annyi mint gyűlés. A név magyarul, úgy látszik, *gyula*-nak hangzott és utóbb tulajdonnévvé lett mint: *Gyula*. — A «*gylas*» volt alkalmasint a hadak fővezére; 3. a *karchas*, («horkas»), a későbbi «kárbiró»-nak elődje.

A nemzeti hagyomány.

Fejedelem-választás és vérszerződés.

Konstantin császárnak elbeszélését a nemzeti hagyomány is megerősíti. Természetes, hogy a magyarok a bessenyőkkel való küzdelmeik alkalmával belátták a fejetlenség káros hatását. Vándorló népnél szinte törvény, hogy a főhatalom mindjobban monarchikussá válik, és hogy a központi hatalom már ebben az időben is erősen kifejlődött, arra a magyaroknál dívó egységes csatasor, haditerv és vezénylet is enged következtetni. Ezen indokokat fontolóra véve, *Árpádnak fejedelemmé történt választását hiteles ténynek ismerjük el*. — A Névtelen Jegyző (III. v. IV. Béla király krónikása) ezt a tényt ilyformán beszéli el. A 7 törzsfő Árpáddal választatásakor rendszeres szerződést kötött, melynek értelmében a nemzet Árpádnak és az ő nemzetségének biztosította a fejedelemséget, míg Árpád arra kötelezte magát, hogy a közös vérral szerzett zsákmányban mindenkit fog részesíteni és hogy a főnököket és utódjaikat a fejedelmi tanácsból és a kormányban való részvételből nem fogja kizárni; megállapodtak továbbá abban, hogy hűtlenség és pártoskodás fejében a vétkesek fővesztéssel fognak bünhődni, és hogy a szerződő felek és utódaik az esküt átok súlya alatt kötelesek megtartani.*

A kabarok a magyarokhoz csatlakoznak mint 8-ik törzs.

Etelközben — esetleg már azelőtt — a kozárok között polgárháború ütven ki, a legyőzött kabarok törzse a magyarokhoz bújdosott, kikkel csakhamar nyelvileg és társadalmilag is egybeolvadt, a magyaroknak 8-ik törzsét képezvén.

* A vérszerződés, mint egy későbbben élt krónikásnak feljegyzése, nem törvény, hanem igenis alkotmányunk fejlődését jellemző becses adalék, mely az Árpádok uralmának örökösödését hirdeti, még pedig a választás alapján; visszatükrözi továbbá a nemzet birtokfoglalásának a karddal való hódításnak ősi felfogását, a mint ez a XII—XIII. században élt; biztosítja a nemzet számára a közügynek való részvételt a közügyekben és korlátot szab az uralkodónak, kinek személye sérthetetlen*

A régi magyarok szokásai és erkölcei.

Őseink hadi vitéségükkel tették először nevüket a nyugateurópai nemzetek előtt ismeretessé. Helyén van tehát, hogy megismerkedjünk *hadviselésük módjával*, melyről Leo császár Taktikája nyomán a következő képet alkothatunk magunknak. Az összes nemzet költözködő vándorhada mint valami hadi tábor jelenik meg. A hazátlanul bolyongó had főeleme és eszköze a háború. Évenként 1—2 hadjáratra már csak azért is szüksége volt, hogy megélhessen. Önkészítette fegyverei ezek: nyíl, melyet sebes vágatás közben is hulló záporként tudtak irányozni; továbbá kard, kópja, kar- és lábvért. Az előkelőket és lovaikat elül lemez borítá. A sisakot, úgyszintén a ló fejét, tollbokrétá ősiesítette; feldiszítve vonultak csatába. Valamennyi lóháton szolgált, gyalog egy sem.

Harczmodoruknak fővonásai: leleményes kémkedés, rögtöni oldalfordulat, színleges hátrálás és cselvetés, felbontott sorokban való csatározás, győzelem esetén pedig az ellenfélnek a teljes megveretésig való szakadatlan és kiméletlen üldözése:

A magyar lovashad *csatasora* következőkép alakult meg: *Csatasor.* Soha sem harczottak egy tömegben felállítva, mint a byzanci és nyugateurópai seregek, hanem *három, kellő hézag által elválasztott, egymás mögött felállított csoportban sorakoztak.* E hézagokban szükséghez képest a tartalék előre vonulhatott, avagy az arczélen álló csapatok visszavonulhattak. A második és harmadik csatasor tartaléku szolgált. Leghátul voltak a teherhordó állatok (lovak és tehenek), továbbá a podgyásztartalék és a nőket és a gyermekeket magába foglaló erősített tábor. Szárnyhadat nem mindig alkalmaztak, ha igen, akkor fedett helyen.

A többi európai népek nehézkes és tömeges hadaival szemben őseink jobb harcmodoruknak köszönhatték diadalaikat és nem állatias vadságuknak és vérengzésöknek, mint azt a középkor jámbor krónikásai elhithetni akarták. Kedvezett nekik továbbá az akkori európai államok gyengesége és viszálykodásai.

Őseinknek hajdani pogány vallásáról igen keveset tudunk. *Ősi vallás.* Mint minden más népek, ő nekik is föl kellett haladniok a fejlődés azon lépcsőzetén, mely a durva fetisizmustól és a főbbistenségből az egyistenség fogalmáig vezet. Régi vallásukról mindössze néhány szó maradt fenn, ez is jóformán kivetkőzött, már eredeti jelentéséből. Tisztelték a földet, a tüzet, eget s vizet, a napot és holdat. (A székelyeket még a múlt században is föleskettették a czimerükben is meglevő napra, holdra és a csillagokra.) Ósrégi magyar szó az «áldomás, imád, teremt, eskü, egyház, bőjtöl, tündér, idnap (= ünnep)».

Idővel a sok istenség közül egy-kettő nagyobb tekintélyre vergődött. Ily főisten vala a «Terem» (= Teremtő, a vogul

tarom), az «Eleve» (= a régi isten, vagyis a szó szoros értelmében a magyarok istene, Hadúr), mely istenségnek mintegy utóhangja az óriás a székely mondákban. (Az «Ükko pohara»-féle szólásmódból és szokásból némelyek egy Ukko nevű istenre következtek). Magát az «Isten» szót eleink török szomszédainktól vették kölcsön. Az isteneket «bálvány» alakjában tisztelték. Hitték továbbá a lélek halhatatlanságában (= manó), jó és gonosz szellemekben (tündérekben, ördögökben). Az «izé» szellemnek nyomát szólásmódunk örzi. Áldozatban (fehér lovak nem volt hiány. Voltak továbbá táltosok és kuruzsló asszonyok, a milyen a «vasorrú bába» is lehetett. Az elhaltakat halotti tor megülése mellett temették el és a vitóz mellé lovát és kutyáját, sőt ékszereit, érmeit és kengyelét is oda helyezték, mint ezt a pogánykori verebi (Fejér), pilini (Nógrád) és szeged-öthalmi és más sírleletek bizonyítják.* A sírok fölé pedig fa- v. kőszobrokat állítottak, talán olyanokat, a milyenek a déli Oroszország pusztáin található úgynevezett szittyá bálványok.

Családi élet.

Őseink családi élete — aránylag — tiszta volt. Fajtalanságot még elleneik sem lobbantottak szemekre. Egynejűségben éltek és a nő tisztességes állást foglalt el férje oldalán, kit urának czimzett. A régente divatozó leányrablást a leány megvétele, majd megkérése követte.

Anyagi fejlettség.

Őseink műveltsége fokáról fogalmat adhatnak a 15. és 16. lapon említett, továbbá e régi magyar szavak: varga, szűcs, ács, szabó, kerékgyártó, szíjgyártó, kötélverő; tű, olló, fűrész, gyalú, fejsze; kender, szövés, kötés, fonás, varrni, öltetni; magyar szó még a sör és bor is. Élelemben, lakásban egyszerűség jellemezte őket, ruhában ellenben nagy pompa. A gazdagabbak különösen a prémek-sokaságában lelték örömüket, a mellett természetesen a lovak és egyéb házi állatok nagy számában. — Valószínű; hogy őseink az írás egy neméhez is értettek; a székelyeknél legalább még a XIII. században dívott a «rótt írás» (rovás).** Szintügy voltak énekei és mondái: ama harcziás szellem születtjei, mely ezt az egyszerű, de edzett és katonailag jól szervezett nemzetet átlengette és jellemezte.

3. Bolgár háború. A honfoglalás és kalandozás külföldön.

Valamennyi kézikönyv. *Pauler Gy.*, A m. nemzet történ. (I. 1893) és *A magyarok megtelepedéséről* (Századok 1877). — Gróf *Kúin Géza*

* A pogánykori magyar lovas sírleletekről l. kül. *Nagy Géza* értekezését (Arch. Ertes. 1893). U. ott *Kovács A.* cikke is megtalálható: A tiszazughi lovas sírok.

** *Szabó Károly*, A régi hun-székely írás. (Budapesti Szemle, 1866.) *Hodoly*, A székely, vagyis a régi magyar írás eredete. (Pozsony, 1883. és a pozsonyi reáliskola 1885/86. programjában.) *Fischer K.*, A hun-magyar írás és fenmaradt emlékei (1889).

magyar-latin műve (I. a 26. l.). — *Botka, Pauler, Salamonnak* a megelőző fejezet élén említett értekezései. — *Csopey*, Morvaország és a magyarok a IX. és X. században (*Grot* utái, Budap. Szemle, 1884). — *Szabó K.*, A vezérek kora. — *Salamon*, Budapest története (II. 74. l.). U. az, Moselburg és megyéje (Századok, 1882). — *Dümmeler*, Gesch. des ostfränkischen Reiches (II. köt.). — *Büdingen*, Oesterreichische Geschichte (1). — *Krones* és *Huber* említett művei. — *Riezler*, Gesch. v. Baiern I. — *Waitz*, Jahrbücher K. Heinrichs I. — *Giesebrecht*, Gesch. d. deutsch. Kaiserzeit. — *Strakosch-Grossmann*, Gesch. der Deutschen in Österreich. (I. 1894). — *Salamon*, A magyar hadi történethez a vezérek korában. Századok, 1876. — A hadtörtén. bibliográfiát I. összeállítva: Hadtört. Közlem. 1888. kül. 667. l. Azóta nem igen foglalkoztak a kalandozások történetével. V. ö. egyébiránt *Marczali*, Az ágostai csata (A m. n. t. I. 167.) és *Ortway*, Pozsony város története (I. köt.). — *Kállay Benő*, Magyarország a Kelet és Nyugat határán (1883. Akad.).

Az Etelközben való tartózkodás legfontosabb eseménye a *bolgár háború*, egyúttal az első esemény, melynek lefolyása részletebben ismeretes. 895. ugyanis VI. v. Bölc Leo segélyül hívta a magyarokat Simeon bolgár király ellen és formaszertől szövetséget is kötött Árpáddal. A szövetség értelmében a magyarok byzanci hajókon átkeltek az Al-Dunán és azután Árpád fia, Liuntin vezérlete alatt három csatában legyőzték Simeon hadát, székhelyét is elfoglalták és sok prédát szedtek.

A megalázott bolgár király azonban véres boszút forralt a magyarok ellen. Értésítvén szövetségeseit, a bessenyőket, hogy a magyar lovashad valamely újabb hadjáratra indult, azokkal versenyt öldöste a táborban visszamaradt öregeket, nőket, gyermekeket. Egy nemzedék pusztult el akkor, közöttük Liuntin, meglehet maga az ősz Álmos is. A visszatérő magyarok elkeseredvén népük pusztulásán, szebb jövő reményében harmadízben indultak útnak.

A bessenyők az etelközi hazát elpusztítják.

Ezúttal a mai Magyarország felé fordultak, melynek elfoglalásáról hazai krónikáinkban többé-kevésbé részletes elbeszélés maradt fenn. Azonban krónikáink (Névtelen Jegyző, Kézai Simon, Márk és Thuróczy) ideszóló adatai java részben mesések és költöttek. Ez okokból az utolsó vándorlásról és a honfoglalásra vonatkozó, különben is ellentmondó adataik jóformán hasznavehetetlenek. Hogy egy magyar portyázó csapat Kievet előtt termett és a várost ostrom alá fogta, hiteles tény. De maga az utolsó vándorlás részletei (halicsi kaland és Lodomerián való átnyomulás) alkalmasint mesés dolgok. Mely harcok által és mely irányban foglalta el Árpád az országot, nem ismeretes. Azok az idegen fejedelmek, a kikről a Névtelen Jegyző beszél: Zalán bolgár, Mén-Marót kozár és Gyelo oláh fejedelem: kérdés, vajon éltek-e egyáltalában.

Őseink utolsó vándorlása és a honfoglalás (896—900).

A hagyománynak e szerint hitelt nem adhatunk: mesés dolgokat közöl, *a tényleg fennállott állapotokról* ellenben mitsem tud. Hazánkban a IX. század végén csak *egy állam állott* fenn, mely e nevet megérdemelte, t. i. Dunántúl a *német-frank*

A hazánkban tényleg fennállott országok. Frank uralom.

Dunántúli szlávok.

uralom. — E területen volt (állítólag Zalavár körül) Privina szláv fejedelemnek is egy kis országa; azonban ő is adót fizetett Német Lajos utódjainak. A nyugati felföldön a Szvatopluk «Nagy-Morvaország» fejedelmének, ill. fiainak, adózó szlávok laktak. Az északi és keleti felföld, melyet még nagyon sokáig lakatlan őserdők borítottak, nagyjában lakatlan volt és a

Felföldi szlávok.

A Duna és Tisza köze lakatlan.

Erdélyben sem volt állam.

Duna és Tisza közén, sőt Erdélyben is, nem létezett állam. A gyér számú avar, szláv és gepida kóborlók nem képeztek államot. Délen Belgrád és Zimony felől a bolgárok terjesztették ki hatalmukat a déli vidékekre, de az Alföldön semmi esetre sem lehetett a népesség oly sűrű, hogy sok akadályt gördíthetett volna a honfoglaló magyaroknak, bár erről nincsenek részletes adataink.

Szövetkezés Arnulf császárral.

Hiteles tények a következők: Szvatopluk 894-ben történt halála után egy magyar csapat még Etelkőzből Pannoniába rándult első ízben. 895-ben a bolgár háború annyira elfoglalta őseinket, hogy nem értek rá újabb portyázásra. De 896-ban elveszvéen az etelközi haza, felkerekedtek és újabb hadjáratot intéztek a Nyugat ellen; *ekkor foglalták el Árpád alatt új hazájukat*, első sorban az Alföldet, majd a Dunántúl dombos-halmos vidékeit. 896—900 között pedig megdöntik Arnulf frank császár szövetségében a Szvatopluk-féle szláv országot, mely esetleg mindkettőjükre veszedelmessé válhatott. 900-ban a honfoglalás be volt fejezve: ebben az évben már Bajorország, sőt Felső-Olaszország ellen fordíták győzedelmes fegyvereiket.

Az új haza földrajzi viszonyai.

A Névtelen Jegyző szerint a «honfoglaló» Árpád azután az országot a *pusztaszeri nemzetgyűlésen* vitéz népe között felosztotta és kinek-kinek jogát és kötelességét meghatározta. Ilyként alakult a hármias halom és négy folyam vidékén a frankok, szlávok és bolgárok között feldarabolt földön egy új, egységes ország, Magyarország, Árpád és vitéz népének hazája. A «görbe» felföldet és magát Erdélyt* nem igen bántották honfoglaló őseink;

* Erdélynek gyökeres megszállásáról sem lehet szó. A beköltözők között eleintén szintén vékony eret képezett. — E helyen a *székelyek eredetéről* is meg kell emlékeznünk. Már fentebb érintettük, hogy ők nem lehetnek a hunok maradékai. Nem is hunok, hanem töről met-szett magyarok és a *székely nyelv* tökéletesen azonos a magyar nyelvvel, melyet együtt átment a török és szláv hatás korszakaiban. E körülmény azt bizonyítja, hogy a székelyek innen Magyarországból telepédtek le a keleti határon, vagyis nyelvünknek már teljes történelmi kifejlődése után. Maga a székely szó is annyit tesz, mint «székentúli, szék mögötti», a minthogy Erdély is annyit tesz, mint erdőn túli. — A török nyelvekben e szó «szakuly» annyit jelent, mint határőr. Ily határőrök lehetnek a mi székelyeink is. Legvalószínűbb, hogy ez erdélyi székelyek szent László idejében kerültek Magyarországból mai lakhelyükre, a mennyiben ezen király Erdélyország pátronusa és akkoriban a politikai szervezés karöltve szokott járni az egyházzal. A székelyek eredetéről szóló irodalmat l. a 00., 00. lapon.

annál inkább a sikot és a dombos vidékeket. Az Alföldön és a dunántúli részekben az ott talált római és avar-várak és sánczok lakóhelyül kínálkoztak a honfoglalóknak. Könnyen megeshetett, hogy az egyes nemzetségek had táboroként az e várromokba szállt törzs-főnökök, mint megannyi középpontok körül telepedtek le. Dunántúl a beköltözőkődő nép művelt földekre és szőlőkertekre talált és e tájakon sajátította el legelőször a frank műveltséget. Dunántúl vert leghamarább gyökeret a királyságnak és a kereszténységnek eszméje is. A Duna medenczejében és annak párkányhegységein alakult meg a magyarok állama; a Duna mellett emelkedtek föbb váraink, határbástyáink, székvárosaink. Az Alsó-Duna melléktartományai: Szerbia, Bosznia, Bolgárország, hasonlóan a Duna felé gravitáltak és hosszú időn át adót fizettek a magyar királyoknak. A Duna folyása mutatja meg feladatunkat is: a műveltség közvetítését kelet felé.

Vajjon őseink új hazájokból mekkora területet szálltak meg azonnal, azt csak hozzávetőleg mondhatjuk meg. Azt tartják, hogy hazánk jelen területéből (3220 □ Mm.) körülbelül 2000 Mm.-nyi területet foglaltak le mindjárt kezdetben.

A megszállt terület nagysága.

Mennyire rúgott a bevándorlott nemzet száma; arról sincs biztos tudósításunk. Kézai szerint ugyan a 108 nemzetség összesen 216.000 harczost számlált, mi körülbelül egy millió törzsszámnak felelne meg. Ezen adatot azonban túlzottnak tekintik. Ibn Rosteh szerint csak 20.000 lovasból állt a magyar had, mely szám viszont csekélynek tűnik fel, ha igaz is, hogy a világhódító török nemzet eleintén szintén csak 50.000 családot foglalt magában. Középszámítással a magyarok törzs számát egy negyed, — fél millióra tehetjük.

A bevándorló magyarok száma.

Régibb íróink a 889. évre tették a honfoglalás kezdetét; tekintettel azonban a bolgár háborúra, mely 893 előtt semmi esetre sem mehetett végbe, a mennyiben Simon király csak ez évben kezdett uralkodni, a 889. év nem lehet az igazi. Ujabbán 895-re teszik a bolgár háborút, a honfoglalást pedig a 896—900. évekre.

A honfoglalás éve.

Meg kell még jegyezni, hogy a beköltözőkődő magyarok kivált a dunántúli vidéken lakó keresztény szlávoktól sok szót kölcsönöztek. A «keresztény, pogány, pap, püspök, barát, oltár; kereszt, császár, király, udvar, nádor, tárnok, vajda, ispán» szókat, továbbá számos állat, növény, mesterség, szerszám, étel, ruházat stb. elnevezését őseink a szlovénektől nyerték, kik azokat leginkább a latinból vagy a németből kölcsönözték. Szláv eredetű számos hely- és folyónevet is átvettek a magyarok. Így pl. Morva, Dévény, Vág, Nyitra, Ipoly, Nógrád, Dömös, Visegrád, Vác, Pilis, Gödöllő, Rákos, Buda, Pest, Tétény, Balaton, Mecsek, Belgrád, Szolnok, Csongrád, Bihar, Arad, Kraszna stb. Viszont vannak oly vidékek, melyeken a magyar telepek előzték meg a szláv telepeket, ámbátor mai nap ott a tót nyelv az uralkodó.

Szláv hatás kora.

Ilyen magyar eredetű, később eltótosodott vidék pl. Liptó vármegye és más tótajkú vármegye.*

Miért nem szláv-
vosodtak el
őseink?

Hogy a magyarok nem szláv-
vosodtak el, mint Oroszország-
ban a normannok és Mősiában a bolgárok, avagy el nem vesztek
mint a longobardok és góthok, az akként fejthető meg, hogy
egyrészt számra, összetartásra és államalkotó erőre nézve meg-
haladták a meghódított benlakókat, másrészt pedig műveltség
dolgában nem álltak azokhoz képest alacsonyabb fokon, és a
nyugateurópai műveltség iránt fogékonyabbak voltak ama-
zoknál.

Vezérek sorrendje
és ideje.

Árpád halála után, ki méltó arra a kitüntetésre, hogy első
fejedelmi családunkat róla neveztek el, több vezér ült a fejedelmi
széken. Sorrendjük és uralkodási idejük csak hozzávetőleg
hiteles, a mennyiben a hagyomány és Konstantinus császár
elbeszélése eltér egymástól. Árpád után 907-ben fia *Zsolt* követ-
kezett 947-ig, (ki előtt azonban Konstantinus szerint Liuntin
uralkodott), 947-től 972-ig *Taksony* (Konstantinus szerint ezt
megelőzte volna Phalitzis = Vál?), végre 972-től 997-ig *Géza*.

Kalandok kora.

Őseink a honfoglalás után nem szoktak le azonnal a kő-
borló életől és portyázó hadjáratokat intéztek a megrémült
szomszéd államok ellen, nem többé hivatásból, hanem zsákmány
utáni vágyból. Említésre méltó *Berengár* királynak a *Brenta*
partján történt megsarczoltatása. *Zsolt* idején Lehel, Bulcsu (a
hagyomány szerint Botond mondahős is) Németországba rán-
dultak, melynek királyát, Gyermek Lajost Pozsonynál, Enns-
burgnál és a Lech torkolatánál seregestül megverték. 924-ben a
gazdag *Paviát* sarczolták meg és Rómát ejtették rémületbe.
Tudtak ők különben jókedvűek is lenni. *Zsolt* idején történt a
szt.-galleni eset, a midőn egy kóbor lovas csapat a svájezi szt.-
galleni kolostorra vetette magát, hol egyik ott baradt baráttal
együtt jókedvűen ettek-ittak meg daloltak. Távozásuk után a
barát nem győzte dicsérni a jókedvű magyarokat és megvallotta,
hogy soha életében még olyan jól nem mulatott mint azokkal.

924. Pávia meg-
sarczolása.

924. A szász
hadjárat.

A 924-iki évben a szász hercegség földjét járták be, mely
alkalommal egyik vezérük fogságba jutván, Henrik szász her-

* *Miklosich*, Die slavischen Elemente im Magyarischen. (2. kiad. 1884.) Kiadta *Wagner L.* — *Asbóth Oszkár* értekezése a cseh-szláv hatás koráról (Nyelvtud. Közlemények, 1884.) és A szláv szavak a magyarban (Akad. ért. 1893). *Volf György* hasontárgyú értekezése: Kiktől tanulunk írni, olvasni? (Akad. értek.) (1835.) V. az olasz papokat szerepelteti mint a nemzet első tanítóit. V. ö. *Pauler I.* 493. — *Majláth Béla*, Adatok a helynevek történetéhez (1882. Akad. értek.). *Miklosich* szerint a magyar nyelv 952 szót vett át a szlovén- és csehtől. — *Pesty Frigyes*, A helynevek és a történelem. — *Salamon F.*, Budapest története, II. köt. 49. l. («A középkori helynevek»). A szláv befolyásról hazánkra l. még *Schafarzik* «Slavische Alterthümer» cz. művét.

ezeggel és egyúttal német királyal kilencz évi fegyverszünetre léptek. Ezen idő alatt Henrik lovashadnak és erősített helyeknek szervezéséről gondoskodott. Így elkészülvén a döntő pillanatra, a magyarokat 933-ban az Unstrut mellékén, *egy Riade* (tán a mai Rietheburg) *nevű helysége* mellett meggyőzte. Ezen idő óta Szászországot egy ideig nem bántották; a helyett ellátogattak a Rajna, sőt az Atlanti-oczeán mellékére. Olaszországban Rómáig, a monte-casinói zárdáig, sőt Otrantóig jutottak. Egy alkalommal tömlőkön átuszván a lagunákon, Velenczében termettek, de ez úttal pórul jártak.

933. Riade melletti vereség.

Taksony idején a kalandozók szerencsecsillaga végkép elhalványult. 955-ben ugyanis egy tekintélyes magyar had az *Augsburg melletti Lech-mezőn*, az I. Ottó császár vezérlete alatt küzdő német birodalmi sereg által megveretett és a visszavonulás közben még többen estek el, mint a csatában. Az elfogott Lehelt és Bulesut pedig a győzők Regensburgban felakasztották.

955. Lechmezei vereség.

E csapás után őseink lassan-lassan felhagytak a kalandokkal, melyek az állandó letelepedést és békésebb életmódot igen megnehezítették, ha volt is annyi hasznuk, hogy a sok fogoly a munkások számát szaporította. Döntőleg hatott e békés fordulatra a kereszténységnek befogadása és a főhatalomnak végképen való megszilárdulása.

Fordulat békésebb állapotra.

A következő évtizedek feladata ezek szerint az volt: *megalkotni az elfoglalt új haza területén a magyar államot!*

Megbeszélendő kútforrások.

Flegler Sándor, A magyar történetírás története. Magyarra fordította ifj. *Szinnyei József*. (Olesó könyvtár 38. sz. *Sayous* mellékelt dolgozatával.) — Priskuszról: *Szabó Károly*, Kisebb történ. dolgoz. 1. *Toldy Ferencz*, Nemzeti történelmünk kezdete. (Összegy. munkái, VII.) *Marczali*, A magyar történet kútforrai az arpadok korában (1880). A *Névtelen Jegyzőre* vonatkozó bő irodalomból említendő: *Vass József* műve (1869); *Frankl és Kerékgyártó* a 2. fej. élén említett munkái; *Rühl és Rademacher* cikkei a *Forschungen zur Deutschen Geschichte*-ben (23. és 25. köt.); *Pauler Gyula* cikkei a Századokban (kül. 1883. évf. és a Budapest. Szemlében, 1883.); *Fejérfpataky* cikkei (a *Figyelőben*, 1878. és a Századokban, 1879). — *Mátyás Flórián*, *Historiæ Hungariæ Fontes Domestici* (I. köt. Bevezetés). A *Névtelen Jegyzőt* és *Kézait Szabó Károly* fordította le magyarra (1862). 1892-ben pedig *Fejérfpataky L.* rendezett a *Névtelenből* új szövegkiadást és új fordítást. Kézairól I. *Marczali* és *Pauler* eml. műveit, nevezetesen *Pauler*, A m. nemzet t. II. 486. l. *Losonczy L.*, De *Simonis de Kézai chronicarum latinitate* (Késmárk 1892). — *Dümmmler*, *Gesch. d. ostfränk. Reichs* II. 445. *Wattenbach*, *Deutschlands Geschichtsquellen*. I. (6. kiad.) *Hirsch*, *Byzantinische Studien*. 1876.

A görög írók hazánkra vonatkozó adatairól értekezett *Fröhlich Róbert* (Philolog. Közl. és a magy. nemz. t. I.) *Hunfalvy Pál*, A magyar nemzeti krónikák (Századok, 1890). *Marczali*, A m. nemzet története. 29. l. és másutt. *Pauler Gyula*, A m. n. története (I. 465., 663. és II. 769.).

Corpus Inscriptionum Latinarum. A római uralom idejéből hazánk földjén eddig feltalált feliratokat (körülbelül 1900) a berlini akadémia által kiadott, megnevezett munkának III. kötete tartalmazza. Hozzájárult újabbban pótlék gyanánt az «Ephemeris epigraphica» című füzetes vállalat, melynek II., IV. és V. része a legutóbb megtalált feliratokat foglalja magában. Kiegészítésül l. még *Torma Károly* művét: *Revidirte und neue Inschriften zum Corp. Inscr. Latinarum* (1881.) és *Hirschfeld*, *Epigraphische Nachlese aus Dacien u. Mösien.* (Eddig 3 füzet.) A *Desjardins* által francia és *Rómer Flóris* által magyar bevezetéssel kiadott «*Feliratos Emlékek a magy. nemz. muzeumból* (1873)» cz. gyűjtemény is említendő. Feliratokat közlenek továbbá a magyar akadémia által kiadott *Archäologiai Közlemények* és az *Arch. Ertesítő*, szintűgy a *Vas megyei Régészeti Egylet évkönyvei*, az *Erdélyi muzeum Ertesítői*, az *Archiv für Siebenbürgische Landeskunde* cz. folyóirat, a *Philologiai Közöny* és más szakközlönyeink. Végül egyes monographiák (l. fent a 8. l.).

Ibn Rosteh arab és *Gurdézi* perzsa író jelentését gr. *Kuín Géza* adta ki (L. a 17. lap.). Gr. *Kuín* egyébiránt a következő nagy munkában foglalta össze az egykoru írók tudósításait: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima.* (I. 1892. II. 1895.). V. ö. *Szádeczky* cikkét a Századokban, 1893. a 787. l.

A *byzanczi írók* jelentései nemzetünk vándorlásának korszakára mint egykorú és hiteles szemtanúk adatai első sorban fontosak. Attila történetére nézve *Priskus Rhetor* finom észlelésen alapuló követjelentése első rangú forrás. *Leo Grammaticus* szól a magyaroknak *Alduna*-menti tartózkodásáról (836). Megbízható folytatása elmondja a bolgár háború történetét. Következik két beces, hivatalos jellegű kútforrás: 1. *Bölcs Leo császár Taktikája*. 2. A *Konstantinus Porphyrogenitus császárnak tulajdonított «De administrando imperio»* című hivatalos munka. Mindkettőből megismerkedünk a byzanczi császárság ellenséges szomszédjaival, azok hatalmával, hadakozási módjával stb. — *Leo császár* művéből tisztá képet alkothatunk magunknak a magyarok harczművészetéről, a *Konstantinus* művéből pedig a *Lebediásban* történt dolgokról, *Árpád* fejedelemmé való választásáról és a politikai viszonyokról. A byzantinus írók a *Corpus scriptor. Hist. Byzantinae*-féle gyűjteményben vannak kiadva. A millennium alkalmából a magy. tud. akadémia új kiadást fog rendezni.

Frank évkönyvek. A vezérek korabeli, nyugati Európa ellen intézett kalandokra nézve a *frank annalisták* szolgáltatták az adatokat. *Rheimsi Hincmar* jelentésével már a szövegben megismerkedtünk. Említendő még a *fuldai évkönyvek* és *Regino* prümi apát évkönyvei; kivált utóbbi ördögi színben tünteti föl őseinket. *Widukind* convey-i barát megírta a százsz herczegség földjére tett két nagy kalandot. Az augsburgi ütközetről megbízhatóan szól e város püspökének, sz. *Udalrik*nak *életrajza*. A *szt. gáli Ekkehard* őseink érdekes (de száz évvel később írt!) jellemzését hagyta reánk — Ezek és az alább említett német írók művei a *Monumenta Germaniae* cz. gyűjteményes vállalatban találhatók.

Egyéb annalisták. Ezen korhoz szolgáltattak még adalékot 1. a későbbkori kievi feljegyzések, az úgynevezett *Nestor*-fele krónika, 2. *Liudprand* cremonai püspök, előbb *Berengar*, utóbb I. Ottó embere, ki igen elfogultan emlékszik meg a magyaroknak főleg Itáliába tett betöréseikről. Utána neveztek el írónk a *Riade* melletti csatát sokáig tévesen *merseburgi csatának*; a hitelesebb *Widukind* az első helyről nevezi azt el. 3. A frank írók közül említendő még *rheimsi Flodoard*.

Kézai Simon mester. A legrégebb hazai történetet felölelő, benföldi feljegyzést *Kézai* és a *Névtelen Jegyző* krónikájában találjuk. *Kézai* krónikájának címe: *Gesta Hungarorum*. Írta ezt a XIII. század végén, IV. vagy Kún László utolsó éveiben, kinek ő hű papja és tisztelője volt. A nagyon rövidre fogott krónika behatóbban csakis a régi mondákkal és

hőskorral foglalkozik, melyet tükör gyanánt állít a kortársak elé. A szerző nagy kedvteléssel írja le a régi Scythiát, Attila király hatalmát, a vezérek korabeli kalandokat stb. A királyok korát ellenben csak igen hézagosan közli: kifelejtí. Chronologiai adatai is hibásak és a más forrásokból merített részek kompilációk. Fontosabb, a IV. László korára (illetőleg uralkodásának első nyolcz évére) vonatkozó részlet, melyről Kézai hiteles szemtanuként szól. Fontos továbbá a függelékben közölt jegyzéke a bevándorlott nemeseeknek és az udvarnokokról szóló passus. — Kézai művében eredeti adatokat nem igen találunk: műve jóformán kivonata több régibb krónikának és feljegyzéseknek. Lelkes hazafi létere elhallgatja mindazt, a mi nemzeti dicsőségünkre homályt vethetne.

Béla király Névtelen Jegyzője, kinek «*Gesta Hungarorum*» című műve régebben egyedüli és föltétlen hiteles kútfőül szolgált a honfoglalás korára. Magának az írónak nevét és személyiségét, bár mennyire iparkodtak is azt tudósaink kideríteni, homály fedi. («P. dictus magister».) Jelenleg kiválóbb történeiszéink kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy III. vagy IV. Bélának kortársa volt.

A mi a *mű becsét* illeti, már föntebb (21. l.) kifejtettük, miért nem használható a későkori Anonymus a honfoglalás eseményeire vezérlő kútforrás gyanánt. Saját korának, vagyis a XII. század végének, esetleg a XIII. első részének megítéléséhez azonban több rendbeli hasznavehető adatot szolgáltat. Nem fogjuk tehát többé a magyar történelem «valódi Mózesének» elnevezni; inkább csak afféle magyar Liviusnak, a mennyiben a megelőző századok tanulmányozásánál az ő könyvét is ép oly óvatossággal szabad csupán használni, mint Livius művének a gall háborúig érő, bekezdő részeit. Nagyon sajnós, hogy a Névtelen iskolázott és kissé önhitt ember létere a rendelkezésére álló, egyszerű bár, de közvetlen hazai hagyományt lenéző, zágyvalékba merítette azt és tömérdek képtelen szójátékokkal és mesékkel kiczifrázta. (Utóbbiakra példák: a Munkács, Ung, Zobor, Csepel, Csanád, Esküllő nevekhez fűződő, szójátékon forduló elbeszélések.) Olvasottságát korához mérten elég bőnek mondhatjuk. Ismerte pl. Reginót, sz. Jeromost, a Nagy Sándor-féle mondakört, (melyből a csataleírásokat kölcsönzé). Művét elég ügyesen csoportosító és erős képzelő tehetséggel írta.

A csiki *Székely Krónikáról*, mely többi közt a székelyek hún eredetét vitatja, kitűnt, hogy a XVIII. században készült férczmű.